

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ КІЛЬКІСНИХ ПОКАЗНИКІВ КОРИСЛИВОЇ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Оцінка зовні фіксованих проявів явища соціальної дійсності, яким є корислива насильницька злочинність, дається в процесі й за результатами кримінологічного аналізу. Різним аспектам методики аналізу злочинності приділялась увага Ю.Д. Блувштейном [2], К.К. Горяїновим [12], А.І. Долговою [10], Г.І. Забрянським [6], А.П. Закалюком [7], Л.В. Кондратюком [9], В.В. Панкратовим [13] та іншими вченими.

Кримінологічне значення аналізу проявів корисливої насильницької злочинності полягає в тому, щоб охарактеризувати кількісну визначеність інтегрованих якісних властивостей (відмінних рис) щодо цілісного феномену суспільного буття й дати узагальнену оцінку основних тенденцій розвитку об'єкта пізнання в конкретних умовах простору й часу. Звідси випливає конкретне дослідницьке завдання, вирішенню якого присвячується дана стаття: встановити

загальні стійкі тенденції розвитку об'єкта, що мають закономірний характер і на більш високому рівні абстрагування відбивають відмінні риси корисливої насильницької злочинності. Поставлене завдання вирішуватиметься за допомогою використання пізнавального інструментарію – узагальнюючих показників (сумарних абсолютних, відносних і середніх величин), що характеризують цю злочинність у певному просторово-часовому вимірі. Оперування кількісними ознаками вимірювання статистичних даних дасть змогу охарактеризувати її рівень і динаміку. Джерелом статистичної інформації, що підлягатиме кримінологічному аналізу послужить експрес-інформація про стан злочинності на території України за 2001-2007 рр. Департаменту інформаційних технологій МВС [5], обліково-аналітичні щорічники Державного комітету статистики України [11, 18] й дані соціологічних моніторингов [17].

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

Використовуючи показники загальнодержавних статистичних спостережень, ми намагалися оцінити корисливу насильницьку злочинність у значенні масового явища об'єктивної реальності. Як відомо, ознака масовості соціального явища найвиразніше виявляється саме на загальносуспільному рівні, де встановлюються інваріанти (стійкі риси) у різних видах колективної активності (а значить, і масової свідомості), закономірний статистичний поділ сукупності облікованих фактів, що об'єктивуються від своїх індивідуальних проявів, за словами Е. Дюркгейма, у певну колективну силу (сукупність енергій), якісно нове утворення, реальність іншого класу, в новий об'єкт суспільного розвитку [4, с. 419-421].

Перш ніж приступити до аналізу рівня й динаміки корисливої насильницької злочинності, зробимо деякі пояснення з приводу формування статистичної сукупності корисливих насильницьких злочинів, до складу якої ми відносимо передусім діяння, передбачені статтями 115 (пункти 6 і 11), 186, 187, 189, 257 КК України. Окрім перелічених групу корисливих насильницьких посягань утворюють також злочини, передбачені статтями 146, 262, 289, 308, 312, 313 КК України. Однак у силу спе-

цифіки конструкції останніх кримінально-правових норм, диспозиція яких одночасно включає декілька альтернативних способів дій (М.І. Панов) [14, с.99, 100], що можуть бути як насильницькими так і ненасильницькими, а також різних мотивів протиправної поведінки, виникли певні складнощі стосовно вирішення із загального числа облікових фактів кількості саме корисливих насильницьких злочинів. Справа в тому, що існуюча система єдиного обліку злочинів та осіб, які їх учинили, за встановленими формами статистичної звітності (Ф.№1, Ф.№2) на всій території України диференційовано не відбиває кількості діянь, учинених за відповідними частинами окремих складів злочинів, тим більше за кваліфікуючими ознаками, яких може бути декілька. У зв'язку із цим фактично неможливо проаналізувати кількісні показники цієї підгрупи злочинів на матеріалах загальнодержавного статистичного спостереження. З метою усунення зазначеної прогалини нами проведено спеціальне емпіричне дослідження у виді вибіркового узагальнення кримінальних справ зазначеної категорії, яке показало вкрай незначну поширеність цих злочинів на практиці, що дає підстави стверджувати про їх статистично незначущу роль у характеристиці зовні фік-

сованих проявів масового явища. Отримані результати емпіричного дослідження будуть викладені в наступних публікаціях, присвячених структурному аналізу, у розрізі специфіки одиничних злочинних проявів, що характеризують якісний бік об'єкта пізнання. Тому далі по тексту ми обмежимося лише аналізом статистичних показників 3-х основних груп корисливих насильницьких злочинів за спрямованістю посягань: *група А* – проти життя і здоров'я особи (вбивства з корисливих мотивів, вбивства на замовлення), *група Б* – проти власності (грабежі, розбої й вимагання), *група В* – проти громадської безпеки (бандитизм).

Розрахунки відносних величин структури, інтенсивності, порівняння, динаміки, темпів приросту, що відбивають загальні тенденції розвитку й характерні риси прояву корисливої насильницької злочинності, робилися нами з огляду на показники вторинної статистичної інформації. При визначенні показників злочинної активності за основу бралися чисельність населення вікової групи 14 – 65 років, що зумовлено результатами емпіричного дослідження, згідно з якими більш старша вікова група злочинців у вибірковому масиві виявилась непередставленою. Додаткове вивчення рядів дина-

міки здійснювалося шляхом обчислення середнього темпу приросту, при цьому використовувались розроблені загальною теорією статистики таблиці кінцевих значень відповідних величин [1].

Перейдемо до аналізу рівня й динаміки корисливої насильницької злочинності за 7-річний період (2001-2007 рр.) з моменту прийняття Кримінального кодексу України 2001 р. (якому відповідає початковий етап ринкової моделі господарювання) на базі порівняння значень абсолютних показників і відносних величин, викладених у таблиці 1. Почнемо аналіз із визначення рівня корисливої насильницької злочинності у 2007 р. і з'ясування загальних тенденцій розвитку й особливостей прояву динаміки за досліджуваний період. Як випливає із таблиці 1, цей рівень становив: 38 887 зареєстрованих злочинів і 23 242 виявлених осіб, які їх учинили. У середньому за увесь період порівняння статистична сукупність зареєстрованих корисливих насильницьких злочинів збільшилась на понад 40%, чисельність виявлених злочинців зросла на понад 6%. За цей час середній темп приросту (обчислений з використанням статистичних таблиць А.М. Айрапетова [1]) корисливих насильницьких злочинів (+3,7%) майже в 5 разів (!) пере-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

вищував середній темп приросту всього населення України (-0,8%), тоді як середній темп приросту всієї злочинності (-3,2) тільки в 4 рази випереджав середній темп приросту всього населення. Звідси випливають 2 важливих висновки: а) корислива насильницька злочинність за середніми темпами приросту випереджає поширення всієї злочинності, що підкреслює її підвищену суспільну небезпечність; б) особливість установленної середньостатистичної тенденції зростання числа й коефіцієнтів реєстрації корисливих насильницьких злочинів на території України полягає в тому, що

вона склалася в умовах стабільного зниження рівня всієї злочинності як за чисельним вираженням рядів динаміки, так і за показниками середнього темпу приросту за весь період порівняння. Даний факт свідчить про певну специфіку функціонування й відтворення феномену корисливої насильницької злочинності в просторі й часі. Характерним проявом відміченої тенденції є нерівномірний розподіл динаміки рівня корисливої насильницької злочинності по роках за абсолютними показниками, коефіцієнтами й часткою в структурі усіх зареєстрованих злочинів.

Таблиця 1

Рівень і динаміка корисливої насильницької злочинності в Україні за 2001-2007 роки

Група злочинів	Роки							В середньому
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	
Група А всього зареєстр. злочинів	248	210	232	246	206	238	187	234,7
Всього виявлено осіб	526	336	299	317	290	328	258	336,2
Група Б всього зареєстр. злочинів	31004	28333	44083	47642	54910	49045	38677	41956,2
Всього виявлено осіб	20324	20119	20144	21713	23316	24434	22891	21848,7

Проблеми боротьби зі злочинністю

Група злочинів	Роки							
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	В середньому
Група В кількість злочинів	72	67	52	46	29	25	23	44,8
Чисельність осіб	305	314	301	156	114	59	93	191,7
Сумарна кількість злочинів по всіх групах	31324	28610	44367	47934	55145	49308	38887	42235,8
Приріст / зниження до 2001р.(%)	-----	-8,7	+41,6	+53,0	+76,0	+57,4	+24,1	+40,5
Приріст / зниження до попереднього року (%)	-----	-8,7	+55,1	+8,0	+15,0	-10,6	-21,1	+6,3
Сумарна кількість осіб по усіх групах злочинів	21155	20769	20744	22186	23720	24821	23242	22301,5
Приріст / зниження до 2001р.(%)	-----	-1,8	-1,9	+4,9	+12,1	+17,3	+9,9	+6,7
Приріст/ зниження до попереднього року (%)	-----	-1,8	-0,1	+7,0	+6,9	+4,6	-6,4	+1,7
Частка в структурі всієї злочинності (%)	6,2	6,3	8,0	9,2	11,3	11,7	9,7	8,9
Коеф. злочинної інтенсивності на 10 тис. усього насел. України	64,0	59,0	92,4	100,6	116,6	105,0	83,4	88,7

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

Група злочинів	Роки							В середньому
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	
Коеф. злочинної активності на 10 тис. насел. віком від 14 до 65 років	60,2	59,7	60,1	64,9	70,0	73,9	69,7	65,5

Так, за даними статистичної звітності МВС України зростання рівня й інтенсивності поширення аналізованої категорії злочинів відмічалось у 2003, 2004 і 2005 роках: 44367, 47934, 55145 – в абсолютних показниках; 60,1, 64,9, 70,0 – в коефіцієнтах на 10 тис. населення, що корелює зі збільшенням частки цих злочинів у структурі зареєстрованої злочинності: 8,0%, 9,2%, 11,3% відповідно (табл. 1). Утім, уже в наступних 2006-2007 рр. фіксується помітне зниження відмічених показників: 2006р. – 49308, при цьому коефіцієнт інтенсивності і частка серед усіх зареєстрованих злочинів продовжують збільшуватися – 73,9 і 11,7%, що вказує на штучний характер удаваної стабілізації кримінологічної ситуації з проявами корисливої насильницької злочинності. У 2007 р. зниження абсолютних показників і відносних величин стало ще помітнішим і більш синхронним: цифра зареєстрованих злочинів – 38 887, коефіцієнт інтенсивності – 69,7 і питома вага

серед усієї злочинності – 9,7%.

Пояснити цю особливість руху корисливої насильницької злочинності якимось об'єктивними чинниками досить складно, оскільки покращання соціально-економічної ситуації в країні за цей час фахівцями не відмічалось. Навпаки, як впливає з оприлюднених результатів загальнонаціонального проекту «Українське суспільство: моніторинг соціальних змін», виконаного науковими працівниками Інституту соціології НАН України на базі вибіркового опитування 1800 респондентів [17], у суспільстві відбувалися зворотні негативні процеси. З огляду на вузькоспрямований дослідницький інтерес обмежимося лише стислим аналізом деяких криміногенних аспектів суспільних станів і процесів, що можуть мати детерміноване значення у відтворенні корисливої насильницької злочинної практики упродовж 2003-2006 рр. Насамперед привертає увагу позитивна відповідь понад 65% респондентів

на запропоноване в анкеті твердження щодо здатності більшості людей піти на незаконний вчинок заради вигоди [17, с. 456]. Подібні висловлювання набувають криміногенного відтінку в комплексі з оцінками невизначеності буття (понад 70% опитаних вважає саме так) [17, с. 451], руйнації усталених моральних цінностей (майже 80% відповідей) [17, с. 452], невпевненості у власному майбутньому (близько 70%) [17, с. 502] і загалом високого, за експертними оцінками, рівня аномійної деморалізованості суспільства (62,9% відповідей) [17, с. 457]. До цього слід додати низький рівень задоволення потреб, передовсім матеріального гатунку [17, с. 499, 503], оцінки загального характеру соціальних змін як таких, що погіршилися (значно або трохи) – майже 40% і ще близько 40% як таких, що залишилися незмінними [17, с. 555]. З урахуванням змісту наведених висловлювань доречно нагадати слова класиків кримінологічної думки Г. Тарда: «Злочини підкоряються загальним законам, якими керується суспільство» [16, с. 555], і Ж. Кетле: «Соціальні причини злочинів не відчувають різких коливань, вони змінюються тільки поступово. У всьому, що стосується злочинів, одні й ті ж самі числа повторюються з такою постійністю, яку важко не

помітити» [8, с. 555].

Маємо всі підстави прогнозувати подальше поглиблення відмічених негативних процесів, набуття ними вагомого криміногенного значення в умовах глобальної економічної кризи, яка стрімко поширилась територією України під кінець 2008 р. Скорочення обсягів суспільного виробництва матеріальних благ неминуче призвело до втрати сотнями тисяч громадян робочих місць і водночас постійного джерела доходів, що потягло за собою ланцюгову реакцію у вигляді невиплат зарплатні, падіння рівня життя, інфляції, зростання психологічної напруги в суспільстві, поширення різного роду девіацій, посилення віктимізації населення, що зрештою відбивається на зростанні рівня корисливої злочинності загалом та її насильницьких форм, зокрема.

Звернімо увагу на таку особливість: за даними нашого дослідження, 58,5% контингенту корисливих насильницьких злочинців складає підлітково-молодіжна соціально-вікова група 14-29 років. Відбиття й оцінка в масовій свідомості негативних соціально-економічних реалій різними колективними спільнотами громадян відбувається неординарно, в основному через призму пануючих у їх середовищі групових норм, цінностей, інтересів і цілей. Кримі-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

ногенний контингент молодіжного середовища вирізняється корисливою орієнтацією на споживання матеріальних благ і високою потенційною готовністю до насильницького способу корисливої цілереалізації за сприятливих умов послаблення соціального контролю. Значною мірою цьому вже сприяла часткова декриміналізація крадіжок. Так, у 2005 р. органами міліції прийнято 350 тис. рішень про відмову в порушенні кримінальних справ (і це при тому, що декриміналізація відбулась лише в другому півріччі), а вже у 2006 р. це число зросло до 450 тис. [15]. А як відомо, безкарність – найкоротший шлях до більш тяжких посягань, від ненасильницьких до насильницьких, що особливо притаманно молодіжній аудиторії й раніше судимим особам.

З огляду на цю обставину вважаємо, що причини несподіваного зниження числа зареєстрованих корисливих насильницьких злочинів у 2006 (-10,6%) і 2007 роках (-21,1%) криються в їх вибірковій реєстрації за умов перевантаження відмовними матеріалами по крадіжках, а також у тимчасовій дезорієнтації населення з приводу дієвості кримінально-правового захисту у випадках посягань проти власності. Не виключається, що обліково-реєстраційні підрозділи МВС поширювали практику від-

мови в кримінальному переслідуванні на підставі недостатнього розміру викраденого майна, особливо якщо йдеться про численні вуличні грабежі з метою заволодіння особистими носильними речами незначної вартості й засобами зв'язку, вчинені в умовах неочевидності. Примітно, що в роки зростання числа зареєстрованих злочинів (2003-2005 рр.) спостерігалось зменшення частки виявлених осіб, які їх вчинили (від 46,7% до 43% проти 72,5% у 2003 р.), а це є свідченням того, що навіть по зареєстрованих злочинах далеко не завжди виявлялись особи, які їх учинили.

Указана тенденція в цілому виявляється й на множинності основних груп корисливих насильницьких злочинів, з яких складається увесь статистичний масив спостереження, хоча тут маються й деякі особливості. Так, протягом 7-ми років в середньому майже на 35% зросла кількість убивств із корисливих мотивів і вчинених на замовлення (злочинні групи А), у понад 37% становило збільшення фактів грабежів, розбоїв, вимагань (злочини групи Б). Утім, стосовно бандитизму (злочини групи В) спостерігалась зворотня тенденція до скорочення в середньому майже на 38%. Позитивна динаміка зменшення рівня бандитських проявів, з нашого пог-

ляду, свідчить про зниження ролі організованої злочинності в перерозподілі матеріальних ресурсів і сфер бізнес-впливу. Донедавна більш-менш стабільна ситуація на внутрішньому й зовнішньому ринках, чіткий кланово-олігархічний розподіл активів виробничої та споживчої сфер значно нівелювали попит на бандитські послуги при поверненні боргів, конкурентній боротьбі тощо.

Поряд із цим варто погодитись із В.В. Голіною, який слушно зауважує на часткову процесуальну латентизацію бандитизму внаслідок хибної кваліфікації за спорідненими складами злочинів (наприклад, розбоям, вчиненим організованими озброєними групами – ч. 4 ст. 187 КК), чи в результаті поглинання при статистичному обліку більш тяжкими злочинами, що становлять сукупність із бандитизмом (причому, умисні вбивства, тяжкі тілесні ушкодження) [3, с. 81]. Виходячи із глобальних кризових явищ, прояви яких наприкінці 2008 р. стрімко почали уражати всі сфери народного господарства України, припускаємо, що у найближчих 2-3 роки ситуація може змінитися в бік певного зростання обсягів відтворення бандитських нападів, проте повернення до часів, коли реєструвалося понад 100 фактів бандитизму щороку (1997-1998 рр.),

вважаємо не відбудеться.

Тепер звернімо увагу на кореляційні зв'язки, що прослідковуються між динамічними рядами розподілу показників щорічної реєстрації злочинів групи А (вбивств) і групи Б (грабежів, розбоїв, вимагань). Синхронність коливання динаміки виявляється, починаючи із 2002 р.: злочини групи А (-8,7%) і злочини групи Б (-8,6%) і далі – 2003 р. (+55,1% проти +55,6%), 2004 р. – (+8,0% і +8,1%), 2005р. – (+15,0% і +15,2%), 2006 р. – (-10,6% і -10,7%), 2007р. – (-21,1% і -21,1%) відповідно. Виявлений міжелементний зв'язок є доказом того, що корислива насильницька злочинність – відносно цілісний феномен суспільного буття, що розвивається в одному напрямку і має спільну систему детермінантів.

І на завершення розгляду динаміки корисливої насильницької злочинності висловимо деякі судження з приводу висхідних коливань числа зареєстрованих злочинів упродовж 2003-2005 рр. та низхідного спадання протягом наступних 2006-2007 рр. А.П. Закалюк схильний вбачати причини перепадів динаміки зареєстрованої злочинності упродовж 2003-2005 рр. у посиленні обліково-реєстраційної дисципліни керівництвом МВС, частковій декриміналізації крадіжок і штучній маніпуляції зі статисти-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

кою [7, с. 147, 148]. Логіка науковця виглядає переконливою і в цілому знаходить підтвердження результатами нашого дослідження. Водночас викладену аргументацію слід доповнити ще й такими обставинами, як відомі революційні події 2004 р., що потягли за собою кадрову ротацію керівного апарату МВС майже на всіх ланках і рівнях, що не могло не позначитись на охороні громадського порядку. Крім того, припускаємо, що в умовах всенародної ейфорії та сподівань заможного життя «вже завтра» певна частина загартованого у перманентних протестних акціях «лекторату» навряд чи гребувала слухною нагодою супутно пожитися вуличними грабежами й розбоями «вже сьогодні». Заради справедливості відмітимо, що демократичні перетворення позитивно позначилися на масовому відкритті числених кредитних ліній, зростанні довіри населення до банківської сфери, бумі депозитних і поточних вкладів. Унаслідок цього населення понесло свої готівкові збереження в банки, почало вкладати кошти в нерухомість, транспорт, інше, що пев-

ною мірою позитивно вплинуло на зменшення обсягу відтворення в суспільстві корисливих насильницьких злочинних проявів у 2006-2007 рр. Однак під впливом економічної кризи (починаючи з жовтня 2008 р.) ситуація змінюється кардинально. Настрашений можливим дефолтом фінансової системи народ поспіхом забирає вклади з банківського сектора економіки (лише жовтень-листопад 2008 р. фігурує сума близько 20 млрд. дол.) і зберігає готівку у власному житлі, що в разі підвищує віктимізацію від корисливих насильницьких посягань. На тлі очікуваного в найближчі 2-3 роки масового зубожіння громадян широкі верстви населення можуть помітно влитися в лави корисливих насильницьких злочинців, особливо молодь, яка вже звикла до марнотратства й високих споживацьких стандартів життя. Ця обставина, з великою долею ймовірності, може призвести до зростання рівня корисливої насильницької злочинності в межах 25-30%, головним чином за рахунок вуличних грабежів і розбоїв.

Список літератури: 1. Айрапетов А.М. Таблицы исчисления среднегодовых темпов роста, прироста и снижения. – М.: Статистика, 1979. – 222 с. 2. Блувштейн Ю.Д. Криминологическая статистика (статистические методы в анализе оперативной обстановки). – Минск: Минск. высш. шк. МВД СССР, 1981. – 93 с. 3. Голіна В.В. Криминологічні та кримінально-правові проблеми боротьби з бандитизмом: соціально-правове і криминологічне дослідження. – Х.: Регіон-інформ, 2004. – 212 с. 4. Дюркгейм Э. Самоубийство. Социологический этюд. – СПб.: Изд-е Карбаеникова Н.П., 1912. – 541 с. 5. Експрес-інформація про стан злочинності на території України за 12 місяців у 2001-2007 роках. – К.: ДІТ МВС України,

Проблеми боротьби зі злочинністю

2002- 2008. **6.** *Забрянский Г.И.* Методика статистического изучения преступности: Учеб. пособ. – Краснодар: Кубан. гос. ун-т, 1976. – 82 с. **7.** *Закалюк А.П.* Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3-х кн. – Кн. 3: Практична кримінологія. – К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2008. – 320 с. **8.** *Кетле Ж.* Социальная физика или опыт исследования о развитии человеческих способностей. – Т.1. – К.: Тип. И.И. Чоколова, 1911. – 336 с. **9.** *Кондратюк Л.В.* Система криминологических показателей и методы их вычисления. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1978. – 119 с. **10.** Методика анализа преступности: Метод. пособ. / *А.И. Долгова, С.В. Тюрин* и др. – М.: ВНИИПП, 1986. – 118 с. **11.** Населення України 2002-2005: Демограф. щорічник. – К.: Деркомстат України, 2003-2006. **12.** Организация и методика оперативных криминологических исследований / *Горяинов К.К.* и др. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1982. – 112 с. **13.** *Панкратов В.В.* Методология и методика криминологических исследований. – М.: Юрид. лит., 1972. – 117 с. **14.** *Панов Н.И.* Способ совершения преступления и уголовная ответственность. – Х.: Вища шк., 1982. – 161 с. **15.** Пояснювальна записка щодо статистичних даних, що характеризують криміногенну обстановку в державі за 2002-2006 роки. – К.: МВС України, 2007. **16.** *Тард Г.* Преступник и преступление. – М.: Тип-я т-ва И.Д. Сытина, 1906. – 289 с. **17.** Українське суспільство 1992-2006. Соціолог. моніторинг / За ред. *Ворони В., Шупьєи М.* – К.: Інститут соціології НАН України, 2006. – 578 с. **18.** Чисельність наявного населення України на 1 січня 2006-2007 рр: Стат. зб. – К.: Деркомстат України, 2006-2007.

Надійшла до редакції 08.12.2008 р.